UOT 37.01

Ş.Baxışova
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
AZ 1000, Bakı ş., Üzeyir Hacıbəyli küçəsi, 68
E-mail: sharafat_baxishova 1960@mail.ru

UŞAQLARIN KULTUROLOJİ PARADİQMA BAXIMINDAN SOSİAL İNKİŞAFI

Açar sözlər: *məktəbəqədər dövr, idrak fəaliyyəti, şəxsiyyət, vasitələr, sosial-mədəni prinsiplər, sosial inkişaf*

Hazırda təhsil sisteminin qarşısına qoyulmuş əsas vəzifə təhsilin dünyəvilik, sivillik, ümumbəşəri mövqedən yeniləşdirilməsi və uşaq şəxsiyyətinin formalaşdırılmasıdır. Uşaq şəxsiyyətinin formalaşması üçün təhsildə demokratikləşdirmə və humanistləşdirmə əsas şərtlərdən biridir.

Sosial-iqtisadi dəyişikliklər, təhsil sahəsində islahatlar dövründə idrak prosesinin mükəmməl təşkili birinci növbədə inkişafetdirici təlimin həyata keçirilməsini, bu prosesin təhsilin bütün pillələrini əhatə etməsini tələb edir. Getdikcə artan informasiya axını uşaqlara xas olan idrak fəaliyyətini nəzərə alaraq fikri qabiliyyətlərinin inkişafına xüsusi diqqət yetirilməsini ön plana çəkir.

Ш.А.Бахышева

СОЦИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ ПАРАДИГМАЦИИ ДЕТСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Ключевые слова*: дошкольный этап, познавательная деятельность, личность, средства, социально-культурные принципы, социальное развитие*

В настоящее время главной задачей системы образования является образование, цивилизация, глобальные позиции, обновление и формирования личности детей. Детское образование, демократизация и гуманизация являются главными условиями для формирования личности.

Социально-экономические перемены общественной жизни нашей страны внесли соответствующие изменения в систему дошкольного образования, ставшей многофункциональной по своему предназначению.

Одним из важных направлений в развитии познавательной деятельности дошкольников выступает создание условий, обеспечивающих полноценное умственное развитие детей, связанное с формированием устойчивых познавательных интересов, умений и навыков мыслительной деятельности, качеств ума, творческой инициативы.

Sh.A.Bakhishova

SOCIAL DEVELOPMENT OF CHILDREN'S CULTUROLOGY PARADIGMAGE

Key words: *preschool stage, informative activity, the person, funds, socially-cultural principles, social development*

At present, the main task of the educational system to the secularization of education, civility, global position, renewal and identity formation of children. Children's education, democratization and humanization is the main conditions for the formation of person.

Social and economic changes of public life of our country have brought respective alterations in system of the preschool education, become multipurpose on the mission. As one of important directions in development of informative activity of preschool children creation of the conditions providing high-grade intellectual development of children, connected with formation of steady informative interests, skills of cogitative activity, qualities of mind, the creative initiative acts.

Hazırda təhsil sisteminin qarşısına qoyulmuş əsas vəzifə təhsilin dünyəvilik, sivillik, ümumbəşəri mövqedən yeniləşdirilməsi və uşaq şəxsiyyətinin formalaşdırılmasıdır. Uşaq şəxsiyyətinin formalaşması üçün təhsildə demokratikləşdirmə və humanistləşdirmə əsas şərtlərdən biridir.

Müasir dövrdə həyatın bütün sahələrində, o cümlədən, təhsildə baş verən dəyişikliklər insanda sosial istiqaməti formalaşdırmaq, baş verən dəyişikliklərə uyğun reaksiya vermək, yeni şəraitdə özünütənzimləmə, özünütəyinetmə, özünütəsdiq kimi xüsusiyyətləri aşkara çıxarmaq üçün vacibdir. Bununla əlaqədar istənilən səciyyəvi tədris müəssisəsi sosial dəyişikliklərdən asılı olmadan sosial inkişafa uyğun müstəqillik və təşəbbüs göstərməyə hazır olan yaradıcı şəxsiyyətə istiqamətlənməlidir.

"Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda qeyd olunduğu kimi, "yaradıcı şəxsiyyət və vətəndaş formalaşdırmaq zəruri tələblərdən biridir. Bu həm təhsilin məzmunu, həm də təşkili üçün əsas kriteriyalardandır" [1].

Təhsilin yaradıcı şəxsiyyət formalaşdırmaq missiyası onun humanist, humanitar xarakterini meydana çıxarır, yeni məzmun, pedaqoji texnologiyalar və idarəetmə sistemində gözlənilməsi ciddi tələb kimi nəzərə alınır. Yeni konsepsiyaya uyğun olaraq təhsilalanlarda keyfiyyət göstəricilərinin, dialoji mədəniyyətin formalaşdırılmasına üstünlük verilir.

Şəxsiyyətin sosial inkişafı sosiallaşma baxışlarından biri, onun vasitə və nəticəsidir. Fəlsəfədə şəxsiyyətin sosiallaşması anlayışı bu və ya digər mədəni ənənə üçün xarakterik olan fəaliyyət və davranış proqramlarının mənimsənilməsi, onların sosial təcrübəyə yiyələnməsi və fəal şəkildə həyata keçirilməsi prosesi kimi başa düşülür.

Uşaqların hərtərəfli inkişafı onun sosiallaşması prosesində baş verən mühüm pedaqoji prosesdir. Bu keyfiyyətlər hər bir fərdin sosial-mədəni inkişafında, cəmiyyətin mənəvi təcrübəsində özünün daxili tələblərinə uyğunlaşdıraraq mənimsədiyi, qəbul etdiyi xassələr kimi başa düşülür. Bu keyfiyyətlərin formalaşdırılması hər bir tarixi inkişaf mərhələsində tərbiyə, özünütərbiyənin mühüm vəzifələrindən biri olmuşdur.

Şəxsiyyətin sosial inkişafı fəaliyyət zamanı həyata keçirilir. Fəaliyyət zamanı, böyüməkdə olan insan özünüfərqləndirmədən, özünüdərketmədən, özünümüəyyənləşdirməyə, sosial cəhətdən məsuliyyətli davranışa, özünüreallaşdırmaya doğru yol keçir.

Sosial-iqtisadi dəyişikliklər, təhsil sahəsində islahatlar dövründə idrak prosesinin mükəmməl təşkili birinci növbədə inkişafetdirici təlimin həyata keçirilməsini, bu prosesin təhsilin bütün pillələrini əhatə etməsini tələb edir. Getdikcə artan informasiya axını uşaqlara xas olan idrak fəaliyyətini nəzərə alaraq fikri qabiliyyətlərinin inkişafına xüsusi diqqət yetirilməsini ön plana çəkir.

Təhsildə səriştəlilik-şərəf, ləyaqət, məsuliyyət, mükəmməl bilik, aldığı bilikdən istifadə edərək xeyir vermək və onu başqalarına çatdırmaq, bunlara mane olan əməllərə qarşı barışmaz mövqe tutmaq bacarıqlarını formalaşdırır. Deməli, yüksək səviyyədə səriştəlilik geniş bilik, bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılmasında şəxsi, institusional və ictimai inkişafın əsas faktoru, təlim prosesinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi vasitəsi olub, dünya təhsil sferasında təhsil sisteminin modernləşdirilməsinin əsas strateji istiqamətlərindən biri kimi qiymətləndirilir [3, 22-30].

Təhsil sisteminin inkişafının yeni mərhələsi bir sıra tendensiyalarla xarakterizə olunur:

- təhsilin mahiyyətini anlamaq üçün kulturoloji aspektlərə istiqamətlənmə;
- şəxsiyyətin sosial keyfiyyətlərin (millətlərarası, şəxsiyyətlərarası, hüquqi tərbiyə, vətəndaşlıq, tolerantlıq) vəhdəti kimi qəbul edilməsi çərçivəsindən çıxmaq və onun pedaqoji prosesin əsasını təşkil edən subyektiv

keyfiyyətlərini (muxtariyyət, müstəqillik, özünütənzimləmə, mədəni-yaradıcılıq) aktuallaşdırmaq;

- uşağa qarşı unikal fərdiyyətə malik olan mədəni ünsiyyət subyekti olaraq münasibət;

- şəxsi və sosial inkişaf mexanizmlərinin formalaşdırılması və öyrənilməsi probleminin pedaqoji prosesin təşkilinin əsası kimi aktuallaşdırılması.

Müasir təhsilin yenilənməsinin ən mühüm əsaslarından biri humanistik dəyərlərə olan ümumi istiqamətlənmə və pedaqogika nəzəriyyəsinə "kulturoloji paradiqma", "mədəni-yaradıcılıq","mənadoğuran qarşılıqlı təsir","dini maariflənmə", "sosial səriştəlilik" və s. kimi yeni kateqoriyaların daxil olmasıdır. Müasir təhsilin yenilənməsi göstərilən tendensiyalara daha çox uyğun gələn paradiqmaların intensiv axtarışı ilə müşaiyət olunur.

Hazırda mövcud olan təhsil paradiqmaları "əsas təhsil parametrləri sistemində müəyyən elementin sosiomədəni fenomen kimi üstünlük təşkil etməsindən asılı olaraq" formalaşmışdır. Təhsil sistemindəki dəyişikliklərin müasir tendensiyaları dünya elminin, mədəniyyətinin və ictimai inkişafın proqressini əks etdirən məzmun və metodlarının yenilənməsi ilə bağlıdır.

Təhsil sistemində edilən dəyişikliklərin əsas məqsədi - böyüməkdə olan nəslin müasir həyatın reallıqlarına, aktiv yaradıcı fəaliyyətə, şəxsi və qlobal problemləri həll etmək bacarığına hazırlamaqdır. Müasir şəraitdə bu məqsədə nail olmağa təhsilin kulturoloji paradiqması kömək edə bilər.

Kulturoloji paradiqmada xüsusi yeri mədəni fenomen hesab edilən uşaqlıq dövrü tutur. Tərbiyəyə qarşı humanistik yanaşmanın əsas tendensiyalarını əks etdirən müasir konsepsiyaların analizi uşaqlığı sosiomədəni mentallığın qurulması forması kimi, uşaqların dialoq vasitəsilə böyüklərin cəmiyyətinə inteqrasiyası üsulu kimi, yeni nəslin mədəniyyət aləminə inteqrasiyasının müəyyən mərhələsi kimi nəzərdən keçirməyə imkan verir.

Uşaqlığın sosiomədəni, tarixi bir fenomen olaraq qəbul edilməsi uşaqla mədəniyyətin qarşılıqlı təsirinin mahiyyətini açıqlayan bir sıra mövqeləri müəyyənləşdirməyə imkan verir.

L.S.Vıqotskinin [4] fikrinə görə, bu münasibət ikilidir: bir tərəfdən - inkişaf prosesində uşaq mədəni dəyərləri mənimsəyir, onlar onun psixikasına "hopur", digər tərəfdən - uşağın özü mədəniyyətə "hopur".Bu proses onun mədəniyyət zamanı və məkanında özünümüəyyənləşdirməsi ilə, ən sadə mədəni üsullarla ifadə edilən dəyər, üsul və hərəkətləri mənimsəməsi ilə bağlıdır. Uşağın mədəniyyətlə qarşılıqlı təsiri uşaqlıq submədəniyyətinin uşağın reallığı mənimsəməsi və orada özünütəsdiqləməsi üsulu olaraq formalaşmasını təmin edir. Mədəni dəyərlərə cəlb olunmaqla uşaq onları öz şüurunda interiorizasiya edir və bu da daxili azadlıq hissi yaradır. Sosial inkişaf probleminin uşaqlıq zaman və məkanında öyrənilməsi belə bir nəticəyə gətirib çıxarır ki, məhz

mədəniyyət fərdi yaradıcılığın inkişaf etdiyi həmin sahədir. Bir çox unikal xarakteristikaların vəhdəti ilə seçilən, azadlığa, hərəkətə, saflığa can atan uşaqlıq dövrü onun mənəvi inkişafı prosesinin baş verdiyi, aparıcı fəaliyyət növlərinə olan tələbatların reallaşdığı, insanlar arasındakı qarşılıqlı təsirin mahiyyətinin dərinləşdiyi, mədəni dəyərlərin, mədəni-yaradıcılığın interiorizasiyasının baş verdiyi sahəni yaradır.

Mədəniyyəti yaratmaq funksiyası sosial inkişafın mühüm mexanizmlərindən biri, uşaqlıq dövrünün inkişaf etdiyini göstərən aparıcı meyardır. Mədəniyyət fenomeninin özünü "insanın yaradıcı bacarıqlarının müxtəlif miqyaslı və səviyyəli subyektlərin inkişafetdirici ünsiyyəti üçün mühit təşkil edən universumu" kimi nəzərdən keçirən V.T.Kudryavtsev sübut edir ki, tarixi mədəniyyətin özü uşaq üçün didaktik maraq obyekti və ya subyektiv yenilik daşıyıcısı deyil. O, uşaq fəaliyyətinin məzmununa çevrilərək obyektiv cəhətdən yeni, bundan öncə ona xas olmayan materialın funksiyasını əldə edir və uşaq bu material üzərində ümumbəşəri bacarıqlar sistemini və bu bacarıqlarla insani münasibətlər sistemində istiqamətlənməni "yoxlayır". Deməli, uşaq mədəniyyəti sadəcə olaraq mənimsəmir, həm də yaradır. O, mədəniyyəti yeni ideya və əşyalar şəklində deyil, yeni universal bacarıqlar şəklində yaradır. Bu bacarıqlara yaradıcı təxəyyül, digər insanın mövqeyinə istiqamətlənmə, sərbəstlik, refleksiya elementləri, əşyalarla davranışın ümumi üsulları, universal təfəkkür formaları və özü kimilərə qarşı əxlaqi münasibət aid edilir.

Uşağın sosial mədəniyyətə cəlb edilməsi prosesi olaraq sosial inkişafın məqsədinin müəyyənləşdirilməsi cəmiyyətə birmənalı uyğunlaşmanı və universal sosial bacarıqların təşəkkül etməsini təmin edir və təhsildə bu istiqamətin saxlanılması məsələsini nəzərdən keçirməyə imkan verir.

Məktəbəqədər təhsilin məzmununa uyğun olaraq, sosial inkişaf aspektində mədəniyyətin bu bölmələrinə və pedaqoji prosesin təşkilinin onlara uyğun olan istiqamətlərinə toxunula bilər:

- əxlaqi tərbiyəyə daxil edilən ünsiyyət mədəniyyəti;
- vətənpərvərlik tərbiyəsi və dini maarifləndirmə prosesində reallaşdırılan milli mədəniyyət;
- beynəlmiləl tərbiyəyə daxil edilən etnik mədəniyyət;
- məzmunu hüquqi idrakın əsasları bölməsində göstərilən hüquqi mədəniyyət.

Bu cür yanaşma ekoloji, əqli, əmək, valeoloji, estetik, fiziki, iqtisadi tərbiyə bölmələrini müstəsna edərək, sosial inkişafın məzmununu bir qədər məhdudlaşdırır. Lakin bu halda, birincisi, sosial inkişafın sosial (ictimai, yəni başqa insana yönəlmiş) tərifi vasitəsilə müəyyənləşdirilməsi dəqiqləşdirilməlidir. İkincisi, bu bölmələrin vurğulanması şərtidir, belə ki, sosial inkişaf prosesinin texnoloji təchizatı kompleks yanaşmanın reallaşdırılmasını nəzərdə tutur. Üçüncüsü, bu bölmələrin bütöv pedaqoji

prosesdən şərti olaraq ayrılması qanunauyğunluğu uşağın məktəbəqədər yaş dövründə sosial eyniləşdirilməsi ilə bağlı olan zəruri əsaslardan biri ilə təsdiqlənir.

Məktəbəqədər yaş dövründə fəaliyyətin inkişafetdirici potensialı onun spesifik xüsusiyyətləri ilə bağlıdır:

- reallığın çoxsaylı problemlərini tez qəbul etmək;
- təxəyyüldə bütöv obyekti qura bilmək imkanını təmin edən universal plastiklik;
- təşəbbüskarlıq;
- motivasiyanın praqmatik olmaması;
- çoxfunksiyalılıq;
- sinkretiklik;
- məna tərəfinin əməliyyat-texniki tərəflə müqayisədə üstünlüyü;
- emosional dolğunluq və ifadəlilik;
- uşağın böyük obrazına istiqamətlənməsi (öz imkanlarının böyük obrazında şəxsləndirilməsi) (V.T.Kudryavsev).

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların sosial inkişafı prosesi mədəni dəyərlərin uşaq tərəfindən mənimsənilməsindən çox, uşaqda ona qarşı şəxsi münasibətin yaranmasını, mədəni dəyərlərin şəklini dəyişərək onların şəxsi nailiyyətlərə çevrilməsini nəzərdə tutur.

Məktəbəqədər yaşlı uşağın psixi proses və funksiyaları inkişaf etmək xüsusiyyətinə malik olduğundan onun eyniləşdirilməsi, özünü digər insanlara oxşatma gedişində yaranan empatik hisslər əsasında mümkündür. Əksər hallarda uşaq özünü parlaq emosional reaksiya yaradan obyektlə eyniləşdirir.

Artıq məktəbəqədər yaş dövründə, sosial təcrübə ictimai təcrübənin qavranılmasının nəticəsi olaraq sosiallaşdırma-fərdiləşdirmə prosesi zamanı mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

N.N.Poddyakov yazırdı: "Bəşəriyyətin bütün nailiyyətləri, onun mədəniyyəti axtarış fəaliyyətinin nəticəsidir... Uşaqların insani mədəniyyətə yiyələnməsi onlarda yorulmaz, tükənməz axtarış yaradır. Bu axtarış uşaq yaradıcılığının əsası kimi çıxış edir" [5,37].

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların sosial inkişafına kommunikativ, milli, etnik, hüquqi mədəniyyətin dəyərləri tətbiq edilə bilər. Kulturoloji yanaşma, insanın doğulduğu və yaşadığı yerin hər şəraitini, onun yaxın əhatəsinin özünəməxsusluğunu və ölkəsinin, şəhərinin tarixi keçmişinin spesifikliyini, xalqının, etnosunun nümayəndələrinin əsas dəyərlərini nəzərə almağa imkan verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanunu // Təhsil xəbərləri. 2009, № 6, s.12-57.

2. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. "Azərbaycan müəllimi", 2013, 25 oktyabr, № 41

3. Mehrabov A.O. Təhsilalanların ümumi kompetensiyalarının formalaşmasında pedaqoji monitorinqin imkanları // Məktəbəqədər və ibtidai təhsil, 2010, № 4, s. 22-30

4. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования. М.: АПН РСФСР, 1995, 439 с.

5. Поддяков Н.Н. Особенности психического развития детей дошкольного возроста. М.,1996,136 с.

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 12.10.2018
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 14.12.2018
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 27.12.2018
Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı:
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Laçın Həsənova
ADPU-nun Elmi Şurasının 15 aprel 2016-cı il tarixli 15 saylı qərarı ilə çap olunur.